

רוחמה אלבג

12 במרץ 2025

הרומן החשוב "חבלים", האינטימי ביותר שכתב חיים באר, הוא בין השאר גם יצירה של כותב תולדות במובן של "והגדת לבנך". אותו ציווי של "והגדת" נהפך בלי כל כוונת מכון את באר למורה שלי, ומן הסתם גם לאחרים ששתו את דבריו וספגו דבר או שניים ואולי אף יותר. לא כאן המקום להרחיב על "חבלים", שבו פתחתי ואשר השפיע עלי עמוקות ורבים כתבו ועוד יכתבו עליו, אלא אתעכב על משפט הסיום, שהוא ספק שאלה ספק תהיה, "איך אפשר בכלל להכיר מישהו".

המשפט שאומרת אמו של המספר באחרית ימיה נבחר על-ידי באר לחתום את היצירה, ובאותו רגע הוא פותח מחשבה חדשה. האמנם אפשר להכיר מישהו שזה עתה צלחנו 332 עמודים עליו, פרשת חיים שכל-כולה אמת מזוקקת, נטולת פשרות של סופר נועז שפתח לנו את צוהר לבו, התערטל מכיסויים ואשר לעתים לא חס על קוראיו, ופתח, כפי שאומרת אמו בהקשר אחר, "דלת לרחוב — חלון בשמים".

ובכל זאת אפשר להכיר מישהו, להכיר במובן העמוק ואף לזכות לקבל ממנו, להקשיב, לקלוט, ללמוד להפנים. חיים באר כמורה דרך. ללכת אחריו ולצידו כמרגל חרש ולאמץ כמה מתחנות חייו ומהלכיו, שחלקן נמסרו כאמור בלא-יודעין.

את באר הכרתי בשנות השמונים, כשערך סיורים לימודיים בירושלים בעקבות ספריו וגם בעקבות יוצרים כדוד שחר, זלדה, השכונות החרדיות ועוד. הזיקה בין נופי ילדות ויצירה לא היו בגדר חידוש, אולם האהבה והתשוקה שספגנו לעולם רחוק וזר, הניסיון להחיות אנשים ומקומות שאבדו, לתאר במלים ספורות חיים, גם ספרותיים, היו בבחינת לימוד רב-ערך שאין בלתו. אשר לי, סטודנטית מתחילה, באר לימד אותי להתגעגע.

שיעור אחרון שלמדתי ממנו הוא שיעור יקר ללבי. פעמים מעטות פניתי אליו בבקשה שיאמר דברים על ספרים או שיישא מלים אחדות באירוע כלשהו. יומנו העמוס לא תמיד איפשר לו להיעתר והוא גם יודע להדוף, תמיד בעדינות וברוח טובה, "רק לפנייה אחת לא אסרב לעולם, כשהורים שכולים פונים אלי"

לימים אקרא בספרו "קשר לאחד" את המשפט, "בתים, בני אדם, זיכרונות נגרסו עד אבק, הפכו לתרמיל מעורפל כאחד של געגועים למשהו לא מושג... כאן [בירושלים] נולד כל הזמן הבוקר מחדש" (עמ' 433). השנים חלפו ומצאתי עצמי מפליגה עמו הלאה במשעולי הגעגועים האינסופיים בשלבי ההכנה לקראת המסעות במזרח-אירופה בעקבות סופרים שבהם חלקנו מידע, ספרים ותובנות, שאותם תמיד מסר בנדיבות.

לא שעיתי להצעתו המפתה לצאת עמו לסיור מודרך בברלין מתוך משאלה שלו להעביר לידי את שרביט ההדרכה "במקום שהיה של יהודים", כפי שהסביר לי בשיחת שכנוע ארוכה. אין לי צער על ברלין אבל קיבלתי תשורה גדולה. לחלוק, להעניק, להפיץ את משנתך, כמו ההבנה שלצאת אל "מקומות היהודים" היא בגדר שליחות, ולבסוף, להעמיד תלמידים הרבה. לא-אחת הוא שלח משפט בנוסח "אני לא אשאר לנצח", "זה סדר העולם", ומסר לכל מי שעמד בסביבתו עוד סיפור והמליץ על ספר שכדאי לקרוא, בעיקר מתוך ארון הספרים היהודי העצום, גם הפרטי שלו.

את השאיפה לעמוד על משמר התרבות ולאגור במין כפייתיות עוד ועוד ספרים (שהם נושא לרשימה בפני עצמה) חוויתי בעת נסיעה משותפת לבית עגנון בירושלים. כשהגענו מתל אביב לצומת הגיא חיים המתיק סוד עם נהג המונית שנערוך חנייה קצרצרה בכתובת מסוימת בשכונת נחלאות. התפנית הלא-מתוכננת הצריכה תמרון אחר ואגב-כך קיבלנו, הנהג ואני, תלייתלים של סיפורים ואנקדוטות על מקומות ובתים וסיפורי הווי על דיירים שהתגוררו בהם אי-אז בימים.

הגענו. חיים ירד בריצה, חזר מתנשף, אוחז שקית חומה צמודה ללבו, על פניו חיוך זעיר. ובכן, התכולה היא ספר גרמני מסוף המאה ה-19, יקר-ערך גם במונחים כספיים, שבו רשימה ביבליוגרפית של מאות ספרים עבריים נדירים שערך אספן ידוע (אינני זוכרת את שמו). לשאלתי אם הוא יודע גרמנית הוא השיב, "לא, אבל מי שכתב אותו ומה שיש בו חשוב!"

עד שהגענו לבית עגנון הספקתי לשמוע סיפור, שאותו כינס לימים בספרו "מסע דילוגים" בפרק "על קו הקץ". וכאן המקום לאחל לו אריכות ימים וריבוי ספרים, ואולי תשובה לפשר האספנות שאינה יודעת שובע. סיפור ששמע מעו"ד זרח רזנבלום על חותנו, הרב וכתפויגל, ראש ישיבת מאה שערים ואספן ספרים נלהב, שבאחרית ימיו, כשהוא סומא, ביקש לרכוש ספר שחמד בצעירותו ולא נמצא לו. כשנשאל הרב הישיש מה תועלת בספר שאיננו יכול לקרוא בו, השיב מתוך "כבוד לאיש שהייתי".

אותו כבוד רחש חיים באר להוריו החנוונים שגידלו באהבה ילד יחיד, גם אם כתב דברים נחרצים שלעתים אינם מיטיבים עמם. כאן נגלה באר כסופר של אמת. והלא הוא זה שלימד אותנו שיעור בבואנו לתאר דיוקן של הורים ובית גידול רב-חסד ורב-עצב. "בלי לבוא אתם חשבון, ולא לקשט סתם, כי אז זה לא ספרות", כפי שהשיב לשאלת סטודנטית שתהתה, "למה כתבת עליהם ככה, אי-אפשר היה אחרת?" לסופר אמת אי-אפשר אחרת. גלריית הטיפוסים, כולל הוריו שתוארו ללא מחיצות, נבעה מתוך נאמנות לאמת שבהווייה הייחודית הזו של שכונה קטנה, מין דגם של העיירה המזרח-אירופית, ובדיוק כשם שהוא זכר אותם מהמכולת.

כאשר נדרש לעסוק ביחסי הורים-ילדים הוא נוהג לומר, עד היום, כי על נושא המשפחה בספרות עוד לא נאמרה המלה האחרונה. ובכך המשיך בדרכו מלאת הנתניה לפתוח שער לאחרים, בעיקר לכותבים חדשים, לנסות ולהעז, לעודד, ולעתים גם לתווך (כפי שנפל בחלקי). הקשר ההדוק בין כתיבה לקריאה מתבטא בהטפה תמידית לרכוש השכלה, להכיר עד דק את מדף הספרות העברית, בעיקר מראשית

צמיחתה. לדידו "הסופרים ההם", הקלאסיקונים, הם המורים הטובים ביותר. ולראיה, מקומם של י"ברנר וש"י עגנון בבחירותיו ובפילוס דרכו כסופר. על השפעת עגנון על הספרות העברית נכתב לא מעט, אך בין השאר למדתי מחיים באר, גם בפרק בתורת הענווה.

בפגישה מקרית שוחחנו על בוצ'אץ', עיירתו הקטנה והנידחת-משהו של עגנון, ותהיתי כיצד ללא לימודים פורמליים וללא אווירה הולמת בקע מהעיירה הזעירה בגליציה סופר בסדר גודל כזה. הסכמנו שהוא בעל כשרון וגאון, ובכל זאת, שאלתי אותו, כחוקר וכסופר וכמעריץ של עגנון, איך ומניין היו לעגנון הכלים לכתוב יצירה כה מורכבת וחד-פעמית כ"בדמי ימיה". באר הירהר עמוקות, שוקע במציאת תשובה הולמת, וענה לאחר היסוס, "אני באמת לא יודע", וקד קידה למורה ורבו.

שיעור אחרון שלמדתי ממנו הוא שיעור יקר ללבי. פעמים מעטות פניתי אליו בבקשה שיאמר דברים על ספרים או שיישא מלים אחדות באירוע כלשהו. יומנו העמוס לא תמיד איפשר לו להיעתר והוא גם יודע להדוף, תמיד בעדינות וברוח טובה, "רק לפנייה אחת לא אסרב לעולם, כשהורים שכולים פונים אלי". שיעור זה אימצתי עוד לפני שנקלענו משפחתי ואני לשנה וחצי עמוסות יגון, צער ודאגה. אשרינו שזכינו לסוף טוב.